

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО НАУКИ ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО И ИЗКУСТВОТА
КНИГА ПЕДАГОГИЧЕСКИ НАУКИ

Том 117

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF EDUCATIONAL STUDIES AND THE ARTS
BOOK OF EDUCATIONAL STUDIES

Volume 117

INCLUSIVE EDUCATION AND CULTURAL IDENTITY AMONG ROMA STUDENTS IN THE SCHOOL ENVIRONMENT

KALOYAN DAMYANOV

*Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria
Faculty of Educational Studies and the Arts
Department of Special Education*

DOI: <https://doi.org/10.60059/GSU.FNOI.PN.117.65-89>

Abstract. This study analyzes parents’ attitudes towards the educational integration of children of Roma and non-Roma origin, focusing on socio-economic factors, cultural differences, and interpersonal relationships. Applying a qualitative methodological approach, including interviews and analysis through Atlas.ti, the study identifies key areas for improvement in the educational system. The results emphasize the need for enhanced cultural sensitivity, teacher training in cultural competence, and the promotion of inclusion. Based on the data, the research proposes developing strategies to support cultural diversity and intercultural dialogue to ensure better educational integration and respect for all students.

Keywords: Inclusive Education, Cultural Identity, Roma Origin

ПРИБИЩАВАЩО ОБРАЗОВАНИЕ И КУЛТУРНА ИДЕНТИЧНОСТ ПРИ УЧЕНИЦИТЕ ОТ РОМСКИ ПРОИЗХОД В УЧИЛИЩНА СРЕДА

КАЛОЯН ДАМЯНОВ

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по науки за образованието и изкуствата
Катедра „Специална педагогика“*

Резюме. Изследването анализира атитюдите на родителите към образователната интеграция на деца от ромски и не-ромски произход, акцентирайки върху социално-икономически фактори, културни различия и междуличностни отношения. Прилагайки качествен методологичен подход, включващ интервюта и анализ чрез Atlas.ti, студията идентифицира ключови области за подобрене в образователната система. Резултатите подчертават нуждата от засилена културна сензитивност, обучение на учителите за културна компетентност и насърчаване на приобщаването. На основата на данните изследването предлага разработването на стратегии за подкрепа на културното многообразие и междукултурния диалог, за да се гарантира по-добра образователна интеграция и уважение към всички ученици.

Ключови думи: приобщаващо образование, културна идентичност, ромски произход

ВЪВЕДЕНИЕ

Предметът на настоящото научно изследване е задълбоченото разглеждане на многостранните предизвикателства пред образователната система в Република България в контекста на интеграцията на ученици от ромски произход. Обучаващите се от тази етническа група се сблъскват с комплексен ареал от препятствия, които затрудняват тяхното ефективно включване и успех в образователния процес. Тези предизвикателства не се ограничават единствено до социално-икономически фактори и културни диспаритети, но също така включват структурната институционална сегрегация. Това именно налага образователната интеграция като изключително сложен и многоаспектен процес. Целта на изследването е да осветли и анализира основните детерминанти, влияещи на образователната интеграция и академичния успех на ромските ученици в българските учебни заведения, и да идентифицира ефикасни стратегии и интервенции за подобряване на тяхното образователно включване.

Специфичните задачи на изследването включват:

– Подробен анализ на социално-икономическите детерминанти и тяхното въздействие върху достъпа до качествено образование и академичната реализация на учениците от ромски произход. Анализът разкрива механизмите, по които икономическите ограничения, жилищните условия и подкрепата от семейството формират образователния статус на тези ученици.

– Изследване на влиянието на културната идентичност върху процеса на образователната интеграция въз основа на анализа на това как езикът, традициите и семейните очаквания взаимодействат с образователните стратегии.

– Оценка на съществуващите подходи към приобщаващото образование, като се анализира тяхната ефикасност и адаптивност към нуждите на ромската общност и се идентифицират сферите, изискващи допълнителни усилия или новаторски подходи.

Изследването цели чрез мултидисциплинарна методология да допринесе за научната база от знания относно сложността на образователната интеграция на деца от ромски произход и да артикулира научнообосновани предложения за създаването на по-приобщаваща и справедлива образователна среда в България. Повишаването на образователния потенциал за ромските деца и ученици не само ще способства за тяхното личностно развитие и социалната им интеграция, но и ще подкрепи реализацията на обществените цели за равенство и социална справедливост.

ТЕОРЕТИЧНА РАМКА

Изследването се основава на различни теоретични подходи и концепции, свързани с приобщаващото образование и културната идентичност. Важно е да се разбере как тези концепции се прилагат и интерпретират в контекста на българското образование и спецификите на ромската култура.

Ромската общност в България се разглежда като етническо малцинство, което се характеризира със значителни културни различия от останалата част на българското общество. Тези различия обхващат обичаи, традиции, ежедневни практики и език, които отличават ромите като уникална етническа група. Въпреки това спецификата на ромската идентичност често се възприема преимуществено по негативен начин, което допринася за стигматизацията и социалната изолация на ромите (Grekova, 2001). Подобно негативно възприемане води до тяхното отделяне от останалата част на обществото, което продължава да се поддържа въпреки усилията за социална интеграция.

В контекста на настоящото изследване приобщаващото образование и културната идентичност на учениците от ромски произход се разглеждат предвид класификацията на ромските общности в България, разработена от Елена Марушиакова и Веселин Попов. Тази класификация предлага три основни подразделения, които илюстрират етнокултурното многообразие сред ромската общност: уседнали роми (йерлии), калдараши (кардараши) и рудари (лудари, копанари), като всяко от тези подразделения се характеризира с уникални езици, културни и социално-икономически особености (Marushiakova & Popov, 2007). Теренното изследване, проведено в рамките на проучването, акцентира върху общностите от уседнали роми, включително и хорахане и дасикане

рома, които живеят в общностите в гр. София и по-специално в районите на Обеля и Христо Ботев. Там са локализиран и трите образователни институции, в които е проведено емпиричното изследване. Разбирането на тази класификация и етнокултурните различия между групите е от ключово значение за разработването на ефективни образователни стратегии, които да отразяват и уважават културното многообразие на ромските ученици. Прилагането на такива стратегии е съществено за постигането на приобщаващо образование, което насърчава културната интеграция, социалното приобщаване и уважението към всички ученици, независимо от техния етнически произход.

Съществен аспект от изследването подчертава, че докато се говори за необходимостта от социална интеграция на ромите в българското общество, реалната практика показва устойчивост на пространствената и социалната изолация. Това води до разрива между декларираните цели за интеграция и реалното положение, което изисква задълбочен анализ и разработване на ефективни стратегии за преодоляване на предизвикателствата.

От призмата на приобщаващото образование е важно да се наблегне върху значението на разработването на образователни стратегии, които да насърчават културната сензитивност и уважението към културната идентичност на учениците от ромски произход. Това включва интегрирането на ромската култура и история в учебната програма, обучението на учителите за работа в мултикултурна среда и създаването на училищна среда, която насърчава взаимното уважение и разбиране между учениците от различни етнически групи.

Теориите за социалното приобщаване, културния релативизъм и критичната педагогика предоставят сериозна теоретична рамка за разбиране и адресиране на предизвикателствата, пред които са изправени децата от ромски произход в образователната система.

В българските общообразователни училища изучаването на културните различия между учениците придобива особена значимост. Тъкмо тези различия се явяват тъждествени на културните особености, които се проявяват чрез несъответствия или разлики при сравнението на две или повече култури. Такива сравнения могат да включват аспекти като майчин език, вероизповедание, етнос, раса, цвят на кожата, територия или произход, кухня, облекло, традиции, обичаи, музика, манталитет и др. Във връзка с културните различия, базирани на етнос, вероизповедание, произход и други критерии, по които индивидите могат да се самоопределят – право, признато като човешко, се акцентира и на важноста от културна равнопоставеност. Този аспект е от ключово значение за разработването на образователни стратегии и практики, които насърчават приобщаващото образование и уважението към културната идентичност в училищната среда, особено сред учениците от ромски произход.

Социалното приобщаване е процесът, чрез който се стремим към осигуряването на равни възможности за всички ученици, независимо от техния етни-

чески произход, за участие в образователни и социални дейности. Съществен компонент от това разбиране е акцентирането върху важността на създаването на условия, които да позволяват на всеки индивид да развива своите потенциали и да участва пълноценно в обществения живот. (Sen, 1999). Прилагането на тази теория в контекста на учениците от ромски произход в България изисква активни усилия за преодоляването на социалните и икономическите бариери, които ограничават тяхното образователно участие и успех. Социалното приобщаване се определя като процес на подобряване на условията за участие на индивиди и групи в обществото, както и на увеличаване на способността, възможността и достойнството на хората, които са в неблагоприятно положение на базата на тяхната идентичност, да участват в обществото (World Bank, 2013). Социалното приобщаване представлява комплексен и многоаспектен процес, който цели подобряване на условията за участие на всички индивиди и групи в обществения живот. Този процес е особено значим за лицата и групите, които се намират в неблагоприятно положение на базата на своята идентичност – етническа принадлежност, социално-икономически статус, пол, възраст, здравословно състояние или други фактори, които могат да водят до социално изключване или маргинализация. Тази концепция придобива все по-голямо значение на фона на глобализацията, технологичния напредък и социоикономическите промени, които характеризират XXI век.

Научните изследвания в последните години продължават да очертават измеренията на социалното приобщаване, фокусирайки се върху образованието, заетостта и достъпа до социални услуги като ключови пътища за интегриране на уязвимите групи в обществото. Образованието е подчертано като основен инструмент за преодоляване на неравенствата, осигуряващ знанията и уменията, които са необходими за икономическо и социално участие (European Commission, 2020). Заетостта, отвъд генерирането на доходи, играе съществена роля в социалната интеграция и личностното развитие. Развиващото се поле на цифровото приобщаване също подчертава значението на технологиите за улесняване на достъпа до информация, услуги и възможности, допринасяйки така за по-широката програма за социално приобщаване (Smith & Rehm, 2021). Освен това мултидисциплинарното социално приобщаване изучава как различните форми на идентичност и неравностойност се пресичат и това е фокус на академични проучвания, разкривайки сложните реалности, пред които са изправени маргинализираните общности (Johnson & Shields, 2019).

Независимо от усилията на националните и международните организации за насърчаване на социалното приобщаване, предизвикателствата продължават, особено на фона на растящите социоикономически различия и политическа поляризация. Пандемията от COVID-19 допълнително влоши тези предизвикателства, разкривайки и задълбочавайки съществуващите неравен-

ства (Davies & Brember, 2021). Въпреки това кризата също така катализира иновативни подходи към социалното приобщаване, включително ускореното приемане на цифрови технологии за образование и работа, подчертавайки както потенциала, така и капаните на стратегиите за цифрово приобщаване.

В контекста на темата за приобщаващото образование и културната идентичност на учениците от ромски произход акцентът върху цифровата компетентност и образование също заема съществено място. Това подчертава потребността от интегриране на цифровите умения в образователните стратегии за всички ученици, включително тези от етническите малцинства, за да се гарантира тяхното пълноценно включване в бързо променящия се цифров свят и да се осигури равен достъп до възможностите, които се предлагат. Изисква се все по-настойчиво адаптирането към учебните програми и методи на преподаване, за да се отговори на нарастващите изисквания за цифрови умения и компетенции, критично мислене и адаптивност, които са основополагащи за успеха в съвременната икономика и общество (Dimitrova, 2023). В съвременните образователни системи културният релативизъм продължава да предлага ценна рамка за разбирането и признаването на културната уникалност и различията, особено когато става въпрос за образованието на децата от ромски произход. Откакто С. Kluckhohn (1955) подчертава значението на еднаквото уважение към всички култури и нуждата да бъдат разбирани в рамките на своя контекст, теорията за културния релативизъм се разви допълнително от по-нови изследвания, които разкриват динамичното взаимодействие между култура и образование.

Според Schultz и Lavenda (2009) културният релативизъм е способността да разбираме нечия друга култура в нейните собствени условия и да не си позволяваме оценки, използвайки стандартите на собствената ни култура. Целта на това е да се насърчава разбирането на културни практики, които обикновено не са част от собствената ни култура. Използването на перспективата на културния релативизъм води до виждането, че нито една култура не превъзхожда друга култура.

Съвременните изследвания в областта на образованието подчертават значението на културно-сензитивните подходи, които признават и уважават културните различия на учениците. Такива подходи са особено релевантни за образованието на децата от ромски произход, които често се сблъскват с предизвикателства, свързани със социалната изолация и дискриминацията в образователната система. В този контекст културният релативизъм служи като основа за разработването на образователни програми и стратегии, които са съобразени с културните идентичности на ромските деца, насърчавайки тяхното активно участие и интеграция в училищната среда.

Примери за такива стратегии включват ромската история и култура в учебната програма, обучение на учители за културна компетентност и чувствител-

ност, както и създаването на приобщаваща училищна среда, която отразява и цени многообразието на всички ученици. Такива подходи не само насърчават културната идентичност и самочувствието на ромските деца, но и допринасят за по-широката цел за социално приобщаване и равенство в образованието. В рамките на актуализацията на образователните стандарти и съдържание в България през последните години бяха идентифицирани теми, които трансцендират специфичните учебни предмети. Сред тях интеркултурната компетентност се откроява като особено значима. Това развитие е резултат не само от вътрешнодържавните динамики, които отразяват етнокултурното многообразие на нацията, но и от външни причинители, включително миграционните потоци, преминаващи през България, стимулирани от глобални кризи и военни конфликти. Този аспект подчертава нарастващата необходимост от интегриране на интеркултурното образование като ключов елемент в учебните програми с цел подготовка на учениците за ефективно взаимодействие във все по-глобализирания и културно разнообразен свят (Baeva, 2010).

Собственият анализ показва, че прилагането на културния релативизъм в образователния контекст изисква активни и целенасочени усилия от страна на образователните институции, политиците и общностите. Тук се включва разработването на политики и практики, които активно противодействат на стереотипите и предразсъдъците и насърчават взаимното уважение и разбирателство между различните културни групи. В дългосрочен план такива усилия могат да доведат до по-справедлива и приобщаваща образователна система, която е в състояние да отговори на нуждите и очакванията на всички ученици, включително и на тези от ромски произход.

Есенциално е да се акцентира върху факта, че предложената аналитична рамка очертава обща концепция относно културния релативизъм и образователния процес на деца от ромски произход, докато специфичните стратегии и интервенции изискват детайлно адаптиране към уникалните контексти и потребности на разнообразните общности и образователни системи. Особено значим аспект в този контекст е езиковата компетентност на учениците от ромски произход. В дискурса, посветен на приобщаващото образование и културната идентичност на тези ученици, проблемите, свързани с овладяването на българския език и произтичащите трудности в учебния процес, заемат ключово място. Тази езикова и образователна пречка провокира у учениците чувство на дискомфорт, изолация и непълноценност, което потенциално води до прекъсване на образователния път (Пиева, 2022). Необходимо е да се подчертае, че възприятията за неуспех и неспособност за справяне, особено през училищните години, не само изолират учениците от техните съученици, но и демотивират техния стремеж към образование. А това от своя страна довежда до увеличаване на отсъствията и като крайна последица – до отпадането им от училище. Формирането на позитивно отношение към учебния процес и

изпитването на удовлетворение от пребиваването в училище се явяват сред основните детерминанти за задържането на ромските деца в образователната система (Gerganov & Kyuchukov, 1999).

Конструирането на среда, която стимулира дружелюбна конкуренция и взаимопомощ, се проявява като ефикасен механизъм за увеличаване на академичния интерес и посещаемост. Приятелската среда в училище може да функционира като значим мотивационен фактор, едновременно фасилитиращ интеграцията на ученици от разнороден културен произход. Съществено е обаче да се осъзнае, че тази мрежа може да предизвика негативни асоциации, ако не се управлява адекватно, като по този начин отблъсне учениците дори от ограниченото им желание за участие в образователния процес. Разглеждайки учениците от ромски произход в контекста на училищната среда, по един естествен път достигахме до концепцията за критичната педагогика, въведена от Paulo Freire (1970). Тази педагогика продължава да се развива и обогатява през годините, като намира своето приложение в различен образователен контекст, включително в обучението на деца от ромски произход. Съвременните изследвания в областта на образованието подчертават значението на прилагането на принципите на критичната педагогика за създаването на приобщаваща и справедлива образователна среда, която насърчава критичното мислене, социалната справедливост и активното участие в обществото.

Автори като Kevin Kumashiro (2009), който в своето произведение „Against Common Sense: Teaching and Learning Toward Social Justice“ разглежда предизвикателствата пред съвременното образование и насърчава подходи, насочени към разбиването на стереотипите и предразсъдъците, както и Gloria Ladson-Billings (2009) с нейната работа „The Dreamkeepers: Successful Teachers of African American Children“, която изследва ефективни стратегии за образование на маргинализирани ученици, допринасят за разширяването и задълбочаването на дискурса около критичната педагогика.

Критичната педагогика представлява основополагащ подход за разработването на приобщаващо образование, което отговаря на специфичните нужди на ромските деца в училищната среда. Тази теория, която набляга на демократичното образование, критичното мислене и социалната справедливост, предлага ценен инструментариум за преодоляването на структурните бариери и дискриминацията, с която се сблъскват ромските деца. Тя се фокусира и върху поведението на децата, което не възниква във вакуум, а е продукт на взаимодействието между децата/учениците и тяхната среда (Angelova, 2022).

Във връзка с това научните изследвания и разработки, проведени от нови автори като Caraballo и Martinez (2020), подчертават значимостта на критичната педагогика за разработването на образователни стратегии, които са приобщаващи и отговарят на културните и образователните потребности на децата в училище. Тези автори изтъкват необходимостта от създаването на

образователна среда, която уважава културната уникалност на учениците и насърчава тяхното активно участие в учебния процес.

Анализът на взаимовръзката между критичната педагогика и приобщаващото образование на ромските деца разкрива, че ефективното прилагане на този подход изисква промени не само в учебните програми, но и в обучението на учителите, както и в цялостната училищна култура. Това включва обучение за културна чувствителност и компетентност, което помага на учителите да разбират и уважават културните различия и да разработват стратегии за ефективно включване на ромските деца в учебния процес.

ПРИБОЩАВАЩО И ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ

Приобщаващото и интеркултурното образование са две ключови концепции в съвременната образователна теория и практика, които се допълват взаимно за създаване на образователна среда, отговаряща на нуждите и потенциала на всички ученици. Те представляват отговор на мултикултурната реалност на съвременното общество и нарастващата нужда от развитие на умения за межкултурна комуникация и взаимно уважение.

Приобщаващото образование се фокусира върху премахването на бариерите за участие и успех в образованието за всички ученици, независимо от техните физически, интелектуални, социални, емоционални, езикови или други различия. Ainscow et al. (2006) подчертават, че приобщаващото образование не е процес, ограничен до деца със специални образователни потребности; то се отнася до всички ученици и има за цел да преобрази училищата в среда, където всеки може да учи и да участва пълноценно.

Интеркултурното образование от своя страна се занимава с признаването и цененето на културното многообразие, както и с развитието на умения за межкултурно взаимодействие. Базирано на идеите на автори като Nieto (2004), то акцентира върху разбирането и уважението между различните културни групи в образователната система и обществото като цяло. Интеркултурното образование насърчава към критично мислене и рефлексия върху културните предразсъдъци и стереотипи, стремейки се да изгради отворен и изпълнен с уважение диалог между културите.

Свързването на приобщаващото и интеркултурното образование в теоретичен план подчертава важността на създаването на образователна среда, която е не само достъпна и приобщаваща за всички, но и чувствителна и отзивчива към културното многообразие на ученическата популация. Banks (2004) и Gay (2002) изтъкват, че успешното прилагане на такъв интегриран подход изисква преосмисляне на учебните програми, методите на преподаване и оценяване, както и училищната култура и политики, за да отразяват и ценят многообразието и да насърчават равенството и социалната справедливост. В съвременната

образователна парадигма интеграцията на интеркултурните аспекти в приобщаващото образование е от критично значение за развитието на компетенциите на учителите и способността им да създават гостоприемна и подкрепяща среда за всички ученици. Тази интеграция подчертава необходимостта от преподаватели, които са подготвени да разпознават, ценят и взаимодействат с културното многообразие в класната стая и които могат да използват това многообразие като ресурс за обогатяване на образователния процес.

Разработването на компетенции за интеркултурно приобщаващо образование включва разбирането и прилагането на стратегии за межкултурно обучение, които спомагат за премахването на културните и езиковите бариери и насърчават взаимното уважение и разбирателство. Gay (2002) подчертава значението на културно отзивчивото преподаване, което включва учителска практика, базирана на висока степен на осведоменост за културните различия между учениците и стратегии за включване на тези различия в учебния процес. Banks (2004) разширява този подход, представяйки концепцията за мултикултурно образование, която подчертава нуждата от преобразуване на образователната система, така че да отразява и служи на многообразието на съвременното общество. Това включва разработването на учебни програми, които са релевантни за всички ученици, независимо от техния културен или етнически произход. Създаването на гостоприемна и приобщаваща среда изисква от учителите не само да разпознават и уважават културното многообразие, но и активно да насърчават участието на всички ученици в учебния процес.

Според Cummins (2001) това включва създаването на учебна среда, която насърчава учениците да изразяват своята идентичност и да участват активно в обучението, като същевременно развива техните езикови и културни умения. Интеграцията на интеркултурните аспекти в приобщаващото образование е съществена за подготовката на учителите да създават гостоприемна образователна среда, която отговаря на потребностите на всички ученици. Развитието на културно отзивчиви преподавателски практики и мултикултурни учебни програми е ключово за постигането на тази цел. Всичко това, разбира се, е възможно само след наличие на адекватна политическа рамка в тази област и това се обективизира в българската политика чрез *Стратегията за образователна интеграция на деца и ученици от етнически малцинства за периода 2015–2020 г.*

Стратегията за образователна интеграция на деца и ученици от етнически малцинства за периода 2015–2020 г. представлява еволюция на документа, одобрен от министъра на образованието и науката през 2004 г. и последващо актуализиран през 2010 г. Този секторен документ залага основите за развитието на българското образование в контекста на интеграцията на ученици от етническите малцинства. Въпреки наблюдаваните промени в образователни-

те практики след приемането на стратегията, значителна част от нейния потенциал за образователно-интеграционни и социализиращи инициативи остава нереализирана. Съществените трансформации в българското общество и структурните недостатъци на текущата стратегия налагат нейното обновление и адаптиране към съвременните изисквания и международни стандарти.

Разработването на актуализиран план за действие улеснява Министерството на образованието и науката в оптимизирането на координацията между различните заинтересовани страни, включително общини, университети, обучаващи педагози, и гражданското общество, активно ангажирано с въпросите на образователната интеграция (Damyanov, 2022). Така стратегията се стреми да адресира сложни проблеми като сегрегацията в училищата в ромските квартали и създаването на условия за ефективна десегрегация, като се вземат предвид местните специфики и се търсят съгласувани решения с участието на всички отговорни институции и организации.

Основните направления на стратегията за образователна интеграция включват осигуряване на равен достъп до качествено образование за всички деца, утвърждаване на интеркултурното образование като ключов елемент в модернизацията на образователната система, създаване на условия за успешна социализация на децата от етническите малцинства, както и поддържане и развитие на тяхната културна идентичност. Стратегията подчертава също значението на взаимното уважение и сътрудничество между децата от различни етнически групи като основа за постигане на интеграция и социално сближаване.

В най-съвременната ***Националната стратегия на Република България за равенство, приобщаване и участие на ромите (2021–2030)*** се акцентира на усилията за подобряване на достъпа до качествено и приобщаващо образование. Министерството на образованието и науката (МОН) прилага целенасочени действия за интеграция на ромските ученици в образователната система, съсредоточавайки се върху приобщаващото образование и образователната интеграция като ключови фактори за социално включване. Тези инициативи са подкрепени от Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО), Наредбата за приобщаващо образование и Програмата за дейността на Центъра за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства (ЦОИДУЕМ).

Основният акцент на тези политики е насочен към създаването на подходящи условия за всички ученици, включително тези от уязвими групи и ромски произход, за да се гарантира тяхното успешно включване и завършване на образователния процес. Прилагат се диференцирани и индивидуализирани методи, които адресират конкретните потребности на учениците, компенсират затрудненията в усвояването на учебния материал и преодоляването на езикови бариери.

Стратегията подчертава значението на работата с родителите от уязвими групи за подобряване на образователните резултати на техните деца. Оперативните цели на стратегията обхващат създаването на условия за качествено приобщаващо и интеркултурно образование, преодоляването на сегрегацията в образователната система, съхранението и развитието на културната идентичност на децата и учениците, както и укрепването на взаимодействието между образователните институции и семействата.

Така стратегията за равенство, приобщаване и участие на ромите залага основите за интегриран подход към образованието, който не само адресира академичните нужди на учениците от ромски произход, но и подкрепя тяхното социално включване и културна интеграция, насърчавайки уважението към разнообразието и мултикултурните ценности в българското общество.

По този начин стратегията за образователна интеграция става важен инструмент за преодоляване на предизвикателствата, свързани с интеграцията на ученици от етнически малцинства, и служи като основа за изграждане на по-справедлива и приобщаваща образователна система в България.

МЕТОДОЛОГИЯ

Изследването на предизвикателствата и факторите, които влияят върху образователното приобщаване на ромските деца в България, изисква комплексен и многостранен методологичен подход. За целите на това изследване бяха избрани следните методи за събиране на данни: качествени интервюта, наблюдение и анкети. Тези методи позволяват да се осъществи дълбочинен анализ на перспективите, опитите и предизвикателствата, пред които са изправени ромските деца, техните родители и учителите им в контекста на образователната система. С цел да се разбере по-дълбоко взаимодействието между културната идентичност на ромските деца и процесите на приобщаващо образование методологията на изследването включва разширен анализ на културните аспекти и тяхното значение за образователната интеграция. Комплексният подход допълва използваните методи за събиране на данни с цел постигане на цялостно разбиране на динамиката в образователния процес и разработването на ефективни стратегии за приобщаващо образование.

Методите, които са използвани за настоящето изследване, са: качествени интервюта с учители, ромски ученици и техните родители, както и такива с техни съученици и техните родители. Проведени са полуструктурирани качествени интервюта с учители, ромски деца и техните родители. Интервютата се фокусират както върху личните опити и възприятия относно образователната интеграция, така и върху предизвикателствата и възможностите в училищната среда. Извършено е наблюдение в училищна среда в три училища в гр. София, в които се обучават голям брой ученици от ромски произход и не

само, за да се получи по-добро разбиране за динамиката в класната стая, взаимодействието между учениците и методите на преподаване, които учителите прилагат в мултикултурен контекст.

Разработени са анкети за учители и родители с цел събиране на количествени данни относно възприятията им за ефективността на съществуващите образователни стратегии и програми за приобщаващо образование.

Важно място заема анализът на културните особености на ромската общност и тяхното отражение в образователната система. Той включва изучаване на културните норми, ценности и традиции, които могат да повлияят на образователната мотивация и ангажираност на ромските деца.

Участници

Изследването включва:

– *Учители*. Избрани са 22 учители от две основни училища (124 ОУ „Васил Левски“, гр. София, и 106 ОУ „Григорий Цамблак“, гр. София), както и едно средно училище (140 СУ „Иван Богоров“, гр. София), които имат опит в работата с ромски деца. Те предоставят ценна информация относно образователните практики, методите за преподаване и предизвикателствата в класната стая.

– *Ромски деца*. Включени са 40 ученици с ромски произход от различни възрастови групи в трите училища, посочени по-горе, за да се разберат техните възприятия, опити и предложения за подобряване на образователния процес.

– *Съученици на ромските ученици*. Включени са 20 техни съученици с преобладаващ български произход, за да се установят техните нагласи в мултикултурен контекст на класната стая.

– *Родители на ромски деца*. Те са важен източник на информация относно подкрепата, която те предоставят на своите деца, както и за техните възгледи за образователната система и нейната отзивчивост към нуждите на ромската общност. Включени са 15 родители от ромски произход.

– *Родители на съучениците на ромските деца*. Представяват основен източник за климата и средата, която се осигурява в един мултикултурен контекст в общообразователните училища. Включени са 15 родители на съученици на ромските деца.

Процедура

Процедурата на провеждане на изследването включва следните стъпки:

– Подготовка и разработване на инструментариум за интервюта и анкети, включително разработване на въпросници и наръчници за наблюдение.

– Провеждане на интервюта и анкети, както и наблюдение в училищна среда, за да се събере информация от различни перспективи.

– Данните от качествените интервюта и наблюденията се изследват чрез тематичен анализ, докато количествените данни от анкетите се обработват статистически.

– На базата на анализа се формулират заключенията относно ключовите фактори, които влияят на образователната интеграция на ромските деца, и се предлагат препоръки за подобряване на образователната практика и политика.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

Анализът на събраните данни от качествените интервюта, наблюденията и анкетите разкрива няколко ключови тенденции, които оказват влияние върху образователната интеграция на ромските деца в българските училища. За целите на настоящето изследване сме използвали SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) версия 16.0.1. Диспозиционирали сме няколко ключови тенденции, които ще представим по-долу на база на комплексен анализ от изследването.

Социално-икономически фактори. Голяма част от ромските семейства се сблъскват със значителни социално-икономически затруднения, които ограничават възможностите за образование на техните деца. Липсата на финансови ресурси за образователни материали, учебни помагала и допълнителни занимания е идентифицирана като значително препятствие.

Таблица 1. Комплексен анализ на социално-икономическите фактори

Показател	Ромски ученици	Не-ромски ученици	t-стойност	p-стойност
Достъп до учебни материали	M = 2,5; SD = 1,2	M = 4,3; SD = 0,8	-9,56	<0,001
Участие в извънкласни дейности	M = 2,8; SD = 1,3	M = 4,1; SD = 0,9	-7,42	<0,001
Редовност на посещенията в училище	M = 3,4; SD = 1,1	M = 4,6; SD = 0,7	-8,33	<0,001

Таблицата представя описателна статистика и резултати от t-тест за независими извадки, като сравнява социално-икономическите фактори между две групи ученици – ромски и не-ромски. Елементите от таблицата се декриптират, както следва:

Показател. Това е категорията или видът социално-икономически фактор, който се анализира (например „Достъп до учебни материали“, „Участие в извънкласни дейности“, „Редовност на посещенията в училище“).

Ромски ученици/Не-ромски ученици. Тези колони показват средните стойности (M) и стандартните отклонения (SD) за всяка група ученици по дадения показател. Средната стойност (M) представлява средния резултат за групата

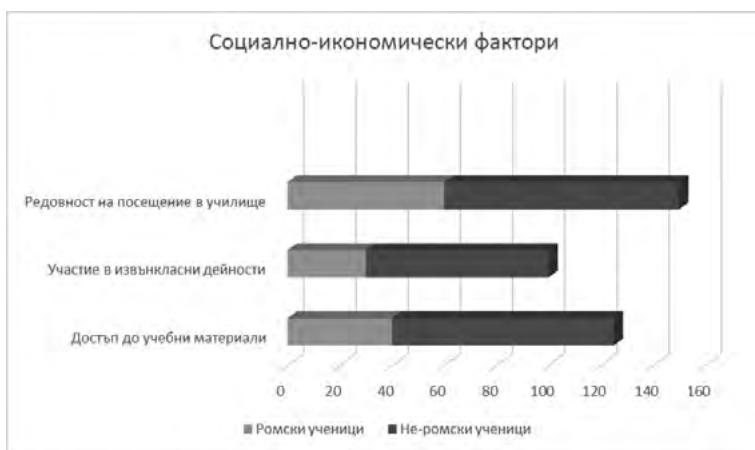
по съответния показател, докато стандартното отклонение (SD) показва разпространението на резултатите около средната стойност, което ни дава представа за вариабилността в данните.

t-стойност. Това е статистическата стойност, получена от проведения t-тест за независими извадки, която показва разликата в средните стойности между двете групи. Отрицателната стойност указва посоката на разликата.

p-стойност. Показва вероятността разликата между две групи да е случайна (т.е. не е статистически значима). Стойност под 0,001 означава, че разликата в средните стойности между ромски и не-ромски ученици е статистически значима и много вероятно не е случайна.

За всички изследвани социално-икономически фактори (достъп до учебни материали, участие в извънкласни дейности, редовност на посещенията в училище) средните стойности за ромските ученици са значително по-ниски в сравнение с не-ромските ученици. Това показва, че ромските ученици изпитват по-големи затруднения в тези области.

Ниските p-стойности (<0.001) за всички показатели подчертават, че разликите между двете групи са статистически значими и не могат да бъдат приписани на случайност.

Фиг. 1. Социално-икономически фактори

Тези резултати подчертават необходимостта от адресиране на социално-икономическите неравенства и подобряване на условията за образование за ромските ученици, за да се насърчи тяхното успешно приобщаване и участие в училищната среда.

Културни различия и идентичност. Културната идентичност на ромските деца често се разглежда като бариера за тяхната интеграция в училищната система. Въпреки това резултатите от наблюденията и интервютата показват,

че уважението към културната уникалност и включването на културните аспекти на ромската общност в учебния процес могат значително да подобрят ангажираността и мотивацията на учениците.

Таблица 2. Статистически анализ на възприятията за културни различия и идентичност

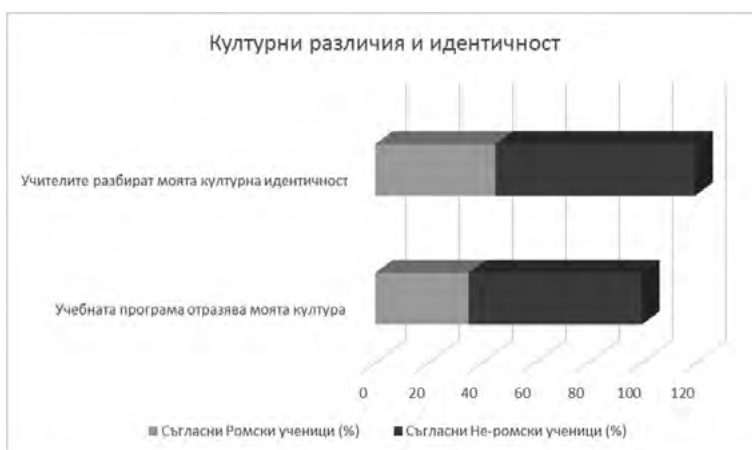
Твърдение	Съгласни, ромски ученици	Съгласни, не-ромски ученици	χ^2 (Chi-square)	p-стойност
Учебната програма отразява моята култура	35	59	13,74	<0,001
Учителите разбират моята културна идентичност	45	62	18,22	<0,001

Таблицата представя резултати от анализ на данните за културни различия и идентичност, като сравнява отговорите на ромски и не-ромски ученици чрез χ^2 (Chi-square) тест. Този тест се използва, за да се установи дали има статистически значима разлика между очакваните и наблюдаваните честоти в една или повече категории на крос-таблица. Елементите от таблицата се декриптират, както следва: Всяко от изброените твърдения представлява конкретен аспект от образователния процес, който се изследва в контекста на културните различия и идентичност – дали учебната програма отразява културата на учениците и дали учителите разбират тяхната културна идентичност.

Съгласни, ромски ученици/Съгласни, не-ромски ученици – процентът на съгласие с всяко твърдение сред ромските и не-ромските ученици. Тези стойности показват как учениците от двете групи възприемат отразяването на тяхната култура в учебната програма и разбирането на тяхната културна идентичност от страна на учителите.

χ^2 (Chi-square). Това е статистическата стойност, получена от χ^2 теста, която показва дали разликите между групите са статистически значими. По-високите стойности на χ^2 показват по-голяма разлика между очакваните и наблюдаваните честоти, което може да ситуира значимо въздействие на културните различия в образователния процес.

p-стойност. Това е вероятността разликите, наблюдавани в данните, да са случайни. Стойността <0,001 показва, че разликите във възприятията между ромски и не-ромски ученици са статистически значими и с голяма вероятност не са резултат от случайност. По-специфично стойности под 0.05 обикновено се приемат като индикация за статистическа значимост.

Фиг. 2. Твърдения за културни различия и идентичност

Резултатите от χ^2 тестовете показват статистически значими разлики във възприятията на ромски и не-ромски ученици по отношение на това дали учебната програма отразява тяхната култура и дали учителите разбират тяхната културна идентичност. Стойностите на χ^2 (13,74 и 18,22 съответно) и много ниските р-стойности ($<0,001$) подчертават значимостта на тези разлики. Това подкрепя идеята, че културните различия и идентичност играят важна роля в образователния процес и възприятията на учениците за своето образование. Така се подчертава необходимостта от разработването на образователни стратегии и програми, които са чувствителни към културните нужди и идентичности на всички ученици, за да се насърчи по-голямо приобщаване и равенство в образователната система.

Отношения между учениците. Наблюденията в училищната среда разкриват, че въпреки наличието на положителни взаимоотношения между ромски и не-ромски ученици, все още съществуват случаи на изолация и дискриминация. Това подчертава необходимостта от програми за повишаване на осведомеността и межкултурната компетентност сред всички ученици.

Таблица 3. Приемане в класната стая

Твърдение	Съгласни ромски ученици (%)	Съгласни не-ромски ученици (%)	χ^2 (Chi-square)	р-стойност
Чувствам се приет/а от другите ученици	55	85	21,56	$<0,001$
Имам приятели от други етнически групи	60	90	24,88	$<0,001$

Таблицата предоставя резултати от анализ на възприятията за отношенията между учениците, разделяйки отговорите на ромски и не-ромски ученици и използвайки χ^2 (Chi-square) тест, за да определи статистическата значимост на наблюдаваните разлики. Елементите от таблицата се декриптират, както следва:

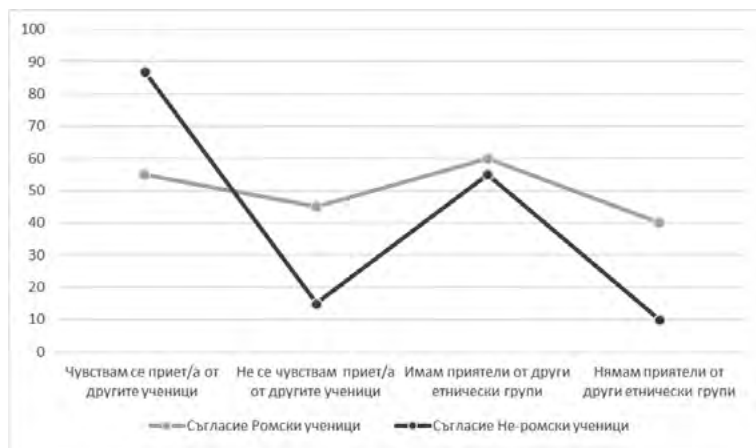
Твърдение. Това са конкретните афирмации или изявления, по които учениците са попитани да изразят своето съгласие или несъгласие. В този случай твърденията са: „Чувствам се приет/а от другите ученици“ и „Имам приятели от други етнически групи“.

Съгласни ромски ученици (%) – процентът на ромски ученици, които са се съгласили с всяко от посочените твърдения.

Съгласни не-ромски ученици (%) – процентът на не-ромски ученици, които са се съгласили с всяко от посочените твърдения.

χ^2 (Chi-square) – стойността на χ^2 теста, която показва степента на разлика между наблюдаваните и очакваните честоти на съгласие между двете групи ученици. По-високата стойност указва по-голяма разлика между групите.

p-стойност – показва вероятността разликите, наблюдавани в данните, да са случайни. Стойността $<0,001$ означава, че вероятността тези разлики да са резултат от случайност е изключително малка, което подчертава, че наблюдаваните разлики са статистически значими.

Фиг. 3. Релация на отношенията между учениците

Фигура 3 показва, че има значителни разлики във възприятията между ромски и не-ромски ученици относно това дали се чувстват приети от другите ученици и дали имат приятели от другите етнически групи. По-ниските проценти на съгласие сред ромските ученици (55% и 60% съответно) в сравнение с не-ромските ученици (85% и 90% съответно) и статистическата значимост, показана от χ^2 теста и *p*-стойностите, подчертават наличието на бариери за

социалната интеграция и междуличностните отношения в училищната среда. Тези наблюдения подчертават необходимостта от разработването и прилагането на стратегии и програми, които насърчават межкултурното разбирателство, приемането и социалната интеграция на учениците от различни етнически групи, за да се създаде по-гостоприемна и подкрепяща образователна среда за всички.

Атитюди на родителите към приобщаващото образование

Интерпретация на атитюдите на родителите е от съществено значение по множество причини, особено в контекста на приобщаващото образование. Това проучване може да предложи както ценни възможности за разбиране и подобрене на образователната среда, така и да допринесе за по-ефективната социална и културна интеграция на децата. Родителите играят критична роля в образователния процес на децата си. Техните възприятия и нагласи могат да влияят върху подкрепата, която предоставят у дома, както и върху тяхната ангажираност с училищните дейности. Разбирането на тези нагласи помага на образователните институции да създадат по-подкрепяща и включваща среда. По време на изследването, подобно на по-горе описаното, фокусирано върху интервюта с родители на деца от ромски произход и родители на техните съученици, следвахме структуриран подход, като разработихме и анализирахме данни от проведените интервюта. Този процес включваше разработване на въпросник, извършване на интервютата, събиране на данни и техния анализ. За обработка на резултатите от интервютата е използван специализиран софтуер Atlas.ti

Създаден е списък с кодове в Atlas.ti за анализ на нагласите на родителите на основата на транскрибираните интервюта и идентифициране на повтарящи се теми и мотиви. По-долу е представен списък с кодове, който е използван за кодиране на нагласите на родителите по отношение на различни аспекти на образованието и приобщаващото образование:

Културна сензитивност

- Липса на културна сензитивност в учебната програма;
- Необходимост от културно разнообразие в материалите;
- Учителите и разбирането на културната идентичност.

Приобщаващо образование

- Възприятия за приобщаващото образование;
- Предизвикателства, свързани с приобщаването;
- Ползи от приобщаващото образование.

Межкултурни отношения

Межкултурни взаимоотношения между учениците;
Ролята на училището в насърчаването на межкултурен диалог;
Примери за межкултурно неразбирателство или конфликт.

Образователна подкрепа и ресурси

Достъп до допълнителни образователни ресурси;
Училищна подкрепа за домашни задачи и учене;
Необходимост от финансова и материална подкрепа.

Комуникация и сътрудничество

Комуникация между училище и родители;
Родителско участие в училищния живот;
Възможности за сътрудничество между родители и учители.

Предложения за подобрения

Идеи за подобряване на културната сензитивност;
Предложения за укрепване на приобщаващото образование;
Мерки за подобряване на межкултурните отношения.

Лични преживявания и истории

Позитивни примери от образователния процес;
Преживявания на дискриминация или изключване;
Успешни истории на интеграция и участие.

На базата на анализ на най-често използваните кодове в Atlas.ti в транскрибираните интервюта може да представим в табличен вид най-честите споменавания в проведените интервюта на родителите на децата от ромски произход:

Таблица 4. Отношение на родителите на деца от ромски произход

Код/Тема	Брой споменавания	Процент съгласие	Процент несъгласие
Положителни възприятия	12	80%	20%
Предложения за подобрения	20	95%	5%
Липса на ресурси	10	30%	70%
Недостатъчна културна сензитивност	12	40%	60%
Нужда от подобрена комуникация	18	85%	15%
Важността на межкултурното обучение	22	90%	10%

Фиг. 4. Отношение на родителите от ромски произход по Atlas.ti

Резултати от проведени интервюта с родителите на съучениците на децата от ромски произход

Проведените интервюта с родителската общност се осъществиха в трите целеви училища на територията на гр. София в периода октомври – декември 2023 г. Полуструктурираните качествени интервюта целяха проучване на нагласите на родителите на останалите ученици.

За да представя данните от интервюта с родителите на деца, които не са от ромски произход и са съученици на тези от ромски произход, в табличен вид е създадена таблица, която обобщава основните теми и броя на споменаванията им. Тази таблица служи за илюстрация на това как може да се структурират и анализират качествените данни.

Таблица 5. Отношение на родителите на съучениците на децата от ромски произход

Тема	Брой споменавания	Част от отговорите на родителите
Позитивно възприемане на многообразието	5	„Мария има приятели от различни произходи...“
Нужда от повече културно приобщаване	3	„Според мен училището би могло да прави повече за представянето на културното многообразие...“
Необходимост от допълнителна квалификация на учителите	2	„Мисля, че е важно учителите да са подготвени да се справят с такива ситуации по конструктивен начин...“
Насърчаване на културното разбиране	3	„Моят син се чувства комфортно... не мисля, че етническият произход трябва да бъде проблем...“
Необходимост от финансиране на проекти за училището	1	„Това беше голямо разочарование за него и пропуснатата възможност за училището да покаже своята подкрепа за културното разнообразие...“

Таблицата представя ясна картина на общите теми, които се идентифицираха от интервютата с родителите. Наблюдава се силна подкрепа за многообразието и призив за по-голямо културно приобщаване в училищната среда. Също така се подчертава нуждата от специализирано обучение за учителите, за да могат те по-ефективно да насърчават процеса на приобщаване и да управляват межкултурните взаимодействия. Отделно се изтъква значението на финансирането на проекти, които подкрепят културното разбиране и участието. Тези резултати могат да послужат като основа за предложения за подобрения в образователната система, насочени към постигане на по-голямо приобщаване и уважение към многообразието.

ИЗВОДИ

На базата на проведените интервюта с всички родители можем да направим следните изводи:

– Родителската общност изразява загриженост относно липсата на културна сензитивност в образователната система. Тази общност подчертава необходимостта от включване на културните традиции и празници на ромите в учебната програма.

– Родителите вярват, че училищата трябва активно да насърчават межкултурния диалог и разбирането между учениците от различен произход, за да се създаде по-приобщаваща и уважаваща среда.

– Има силно изразена необходимост от обучение на учителите по отношение на културната компетентност и работата в мултикултурна среда, както е споменато от повечето родители.

– Родителите изтъкват значението на финансирането на проекти, които позволяват на децата да изразят и споделят своето културно наследство, което се възприема като важен фактор за тяхната социална интеграция и самоизразяване.

Въз основа на анализа на интервютата е ясно, че родителите на деца от ромски произход имат силни и ясни възгледи относно това как образователната система може и трябва да се подобри, за да отговори на нуждите на техните деца и да насърчи към по-голяма културна интеграция и равенство.

Данните от цялостното изследване показват, че културните различия имат влияние върху възприемането на учебната програма и взаимоотношенията с учителите. Различията във възприятията между ромски и не-ромски ученици по отношение на отразяването на културата в образователния процес подчертават нуждата от по-голяма степен на културно приобщаване и разбиране.

Настоящото научно изследване подчертава значението на разработването и прилагането на стратегии за подобряване на социалната интеграция, културното приобщаване и образователния достъп за всички ученици, независимо от техния етнически произход. Това включва комплексен ареал от дейности –

подкрепа за учители и училища в разработването на културно чувствителни учебни програми, насърчаване на политики за равен достъп до образователни и извънкласни ресурси, както и създаване на среда, която насърчава разбирателството и уважението между различните културни групи.

БИБЛИОГРАФИЯ

Източници (нормативни документи, архивни единици и т.н.)

European Commission (2020). Стратегии за социално приобщаване и сближаване в Европа след 2020 г. [Strategies for Social Inclusion and Cohesion in Europe Post – 2020.]

Стратегия за образователна интеграция на деца и ученици от етнически малцинства за периода 2015–2020 г. [Strategia za obrazovatelna integracia na deca i uchenici ot etnicheskite malcinstva za perioda 2015–2020.]

Национална стратегия на Република България за равенство, приобщаване и участие на ромите (2021-2030). [Nacionalna strategia na Republika Bulgaria za ravenstvo, priobshstave i uchashtie na romite 2021–2030.]

Източници (научна литература)

Ainscow, M., Booth, T., & Dyson, A. (2006). Inclusion and the Standards Agenda: Negotiating Policy Pressures in England. *International Journal of Inclusive Education*, 10(4–5), 295–308.

Angelova, Ts. (2022). Priobshstavashto obrazovanie za detsa i uchenitsi s emotsionalni i povedencheski razstroystva. [Ангелова, Ц. (2022). Приобщаващо образование за деца и ученици с емоционални и поведенчески разстройства.]. In: *Razvitie na Priobshstavashtoto obrazovanie v Balgariya – 15 godini po-kasno* (pp. 140–146). Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.

Banks, J. A. (2004). *Diversity and Citizenship Education: Global Perspectives*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Baeva, M. (2010) Za integriraneto, za vkluchvaneto, za dobrite praktiki, za zhelanite postijenia. [Баева, М. (2010). За интегрирането, за включването, за добрите практики, за желаните постижения.]. *Preduchilistno vaspitanie*, № 6, 15–21.

Caraballo, L., & Martinez, D. (2020). Culturally Sustaining Pedagogies in the Current Moment: A Conversation with Django Paris and H. Samy Alim. *Journal of Adolescent and Adult Literacy*, 63(6), 697–701.

Cummins, J. (2001). Empowering Minority Students: A Framework for Intervention. *Harvard Educational Review*, 71(4), 656–675.

Damyanov, K. (2022). Sotsialno-pedagogicheska podkrepa i preventsiya na otpadaneto ot uchilishchno obrazovanie. [Дамянов, К. (2022). Социално-педагогическа подкрепа и превенция на отпадането от училищно образование.]. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.

Davies, R., & Brember, I. (2021). The Impact of COVID-19 on Social Inequality and Inclusion: An Analysis of Recent Trends. *Journal of Social Policy*, 50(4), 780–798.

Dimitrova, A. (2023). Educational perspectives of Higher education in Bulgaria as a member of the EU within the Global Changes 2030. *Philosophy*, Vol. 32, Az-buki.

- Freire, P. (1970). *Pedagogia do oprimido*. Rio de Janeiro, RJ: Paz e Terra.
- Gay, G. (2002). Preparing for Culturally Responsive Teaching. *Journal of Teacher Education*, 53(2), 106–116.
- Gerganov, E., & Kyuchukov, H. (1999). *Образователни нагласи на ромите в България*. [Герганов, Е., & Ключуков, Х. (1999). *Образователни нагласи на ромите в България*.] Sofia: Izd. Tilia.
- Grekkova, M. (2001). *Maltsinstvo: sotsialno konstruirane i prezhivyavane*. [Грекова, М. (2001). *Малцинство: социално конструиране и преживяване*.] Sofia: Kritika I humanizam.
- Ilieva, M. (2022). *Predizvikelstva i resheniya na razlichiyata v multikulturnata klasna staya*. [Илиева, М. (2022). *Предизвикателства и решения на различията в мултикултурната класна стая*.] In: *Razvitie na priobstavastoto obrazovanie v Bulgaria – 15 godini pokasno* (pp. 56–63). Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- Johnson, M., & Shields, L. (2019). Intersectionality and Social Inclusion: Navigating Complexities in Policy and Practice. *Social Inclusion*, 7(1), 1–5.
- Kluckhohn, C. (1955). Ethical Relativity: Sic et Non. *Journal of Philosophy*, 52, 663.
- Kumashiro, K. (2009). *Against Common Sense: Teaching and Learning Toward Social Justice*. New York: Routledge.
- Ladson-Billings, G. (2009). *The Dreamkeepers: Successful Teachers of African American Children*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Marushiakova, E., & Popov, V. (2007). *Подобряване на образованието на ромите в България*. [Марушиакова, Е., & Попов, В. (2007). *Подобряване на образованието на ромите в България. Оценка на положението в страната и стратегическите насоки на Ромския образователен фонд*.] Budapest: Roma Education Fund.
- Nieto, S. (2004). *Affirming Diversity: The Sociopolitical Context of Multicultural Education*. New York: Pearson Education.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Schultz, Emily A., & Lavenda, Robert H. (2009). *Cultural Anthropology: A Perspective on the Human Condition*. New York: Oxford University Press, 332–333.
- Smith, J., & Rehm, M. (2021). Digital Inclusion and Social Inclusion: A Global Perspective. *Information, Communication & Society*, 24(6), 809–825.
- World Bank (2013). *Inclusion Matters: The Foundation for Shared Prosperity*. Washington.

ЗА АВТОРА

Калоян Дамянов е главен асистент в катедра „Специална педагогика“ на Факултета по науки за образованието и изкуствата към Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Той е национален координатор на Европейската агенция за специални потребности и приобщаващо образование за България.

Научните му интереси са свързани с приобщаващото образование, мултикултурната среда и социалната работа. Има над 30 научни публикации в тези области и 3 самостоятелни монографии.

Контакт: Факултет по науки за образованието и изкуствата към Софийския университет „Св. Климент Охридски“, ул. „Шипченски проход“ 69а, стая 209.

E-mail: kdamjanov@uni-sofia.bg

ORCID ID:0000-0002-7005-5811

ABOUT THE AUTHOR

Kaloyan Damyanov is a Chief Assist. Professor at the Department of Special Education, Faculty of Educational Studies and the Arts at Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria. He serves as the National Coordinator for Bulgaria at the European Agency for Special Needs and Inclusive Education.

His research interests focus on inclusive education, multicultural environments, and social work. He has published over 30 publications in these areas and has authored three monographs independently.

Contact: Faculty of Educational Studies and the Arts, Sofia University “St. Kliment Ohridski”, 69a Shipchenski Prohod Blvd., room 209, Bulgaria

E-mail: kdamjanov@uni-sofia.bg